

ZABYTKI ARCHEOLOGICZNE KAZACHSTAŃSKIEGO WYCINKA WIELKIEGO SZLAKU JEDWABNEGO

Dzisiejsza droga lądowa do przemieszczania ludzi i towarów z Chin do Europy przebiega m. in. poprzez tereny wschodniego i centralnego Kazachstanu. Dzięki swojej korzystnej lokalizacji pomiędzy Rosją na północy, Chinami na wschodzie i Państwami Bliskiego Wschodu na południu tereny Kazachstanu dziś, jak i w przeszłości, pełnią ważną rolę w stosunkach politycznych oraz ekonomicznych regionu. Poczynając od końca III-II tys. p.n.e. poprzez stopy kazachstańskie przebiegały ważne szlaki surowcowe (lazurytowy, nefrytowy), stanowiące załączki późniejszych szlaków towarowych. Prototypem Wielkiego Szlaku Jedwabnego możemy nazwać scytyjski „*Szlak Stepony*”, opisany przez Herodota i służący w połowie I tys. p.n.e. do przewożenia towarów szlachetnych pomiędzy wybrzeżem Morza Czarnego a Altajem i jeziorem Zajsan. Od V-VI wieku p.n.e. jedwab chiński przenika na stopy, skąd za pośrednictwem Scytów, Saków i Sarmatów dociera na Zachód. Jednak regularna dyplomatyczno-ekonomiczna arteria, znana jako „Wielki Szlak Jedwabny”, zaczyna funkcjonować dopiero w połowie I w. p.n.e., kiedy w 138 r. p.n.e. chiński książę z dynastii Han wysyła poselstwo na czele z Zhang Qianem do nieznanych ziem na zachodzie (Kozybaiev, 1996, 489-491). W ciągu stuleci przebieg tras się zmieniał, niektóre przestały funkcjonować, a niektóre — odwrotnie — zyskiwały większy napływ kupców. Podobny proces zyskiwania i utraty potęgi był właściwy i dla miast leżących na tych trasach. Czynnikiem determinującym ten proces była przede wszystkim polityka. Przykładowo, w VII w. najbardziej ożywiona staje się trasa wiodąca przez Siedmiorzecze¹, co następuje z dwóch powodów. Po pierwsze Siedmiorzecze staje się nowym centrum Tureckiego Kaganatu, a po drugie droga przez Kotlinę Fergańską w obliczu lokalnej wojny domowej przestaje być bezpieczna (Baipakov, Taimagambetov, 2006, 272). Od XI wieku na terenie Kazachstanu powstaje kilka centrów handlu i redystrybucji towarów: siedmiorzeczeński, środkowosyrdarjinski, irtyszski, środkowokazachstański, zachodniokazachstański (Baipakov, 1989, 341). Kres aktywnej fazy użytkowania starożytnego Szlaku Jedwabnego na terenie Siedmiorzecza i południowego Kazachstanu następuje razem z upadkiem sieci osadniczej po najazdach mongolskich w XIII w., oraz timurydów w k. XIV-XV

¹ Siedmiorzecze- ros. *Семьречье*, kaz. *Жеміс*- region geograficzno-historyczny w południowym Kazachstanie, którego nazwa pochodzi od siedmiu rzek znajdujących się w jego obszarze.

wieku. Nieduża ilość miast zostanie odbudowana jeszcze w XV wieku i funkcjonuje do dziś (Baipakov, Erzakovich, 1971, 25).

W ciągu prawie tysiąc pięćsetletniego funkcjonowania Wielkiego Szlaku Jedwabnego głównym towarem był jedwab chiński, później środkowoazjatycki. Był on wysoko ceniony na całym świecie, a także, na równi ze złotem, stał się walutą międzynarodową. Poza jedwabiem przewożono przyprawy, wonności, chińską porcelanę, rośliny, zwierzęta (przede wszystkim konie) i niewolników (Kozybaiev (red.), 1996, 498). Część kosztowności osiadała po drodze na miejscowych targach.

Zadaniem badaczy epoki średniowiecza na terenach Kazachstanu, w tym także i Wielkiego Szlaku Jedwabnego, jest rekonstrukcja sieci osadniczej i przebiegu związanych z nią szlaków handlowych. Lokalizacja geograficzna i chronologiczna poszczególnych miast dokonuje się na podstawie źródeł archeologicznych i historycznych. Źródła te niekiedy dają niejednoznaczne rezultaty, np. statystycznie ilość odkrywanych miast i karawansarajów jest znacznie większa niż ilość miejsc opisywanych w źródłach pisanych (Baipakov, Erzakovich, 1971, 33). Jednak dzieła niektórych chińskich i arabskich podróżników dostarczają ważnych informacji, takich jak odległości pomiędzy miastami, układ budynków wewnątrz miasta, czy konstrukcji fortyfikacji. Badania archeologiczne dopełniają i weryfikują naszą wiedzę historyczną. Po przeprowadzeniu wykopalisk dalszy los stanowisk jest rozmaity. Poniżej przedstawię wybór ważnych z punktu widzenia historycznego obiektów starożytnego Szlaku Jedwabnego położonych w Siedmiorzeczcu i ich stan dzisiejszy.

Podróż po siedmiorzeczceńskim wycinku Wielkiego Szlaku Jedwabnego zaczynamy w dolinie rzek Czu i Talas, gdzie na brzegach rzeki Sajram-Su spoczywa miasto Isfidżab. W źródłach pisanych pojawia się ono na początku VII w. pod nazwą „Białe miasto” lub „Miasto na Białej rzece”. Isfidżab był ważnym punktem handlu tranzytowego, a także centrum administracyjnym. Z wyliczeń archeologów wynika, że w XI-XII w. miasto i aglomerację mogło zamieszkiwać około 40 tysięcy ludzi. W szczycie swojego rozkwitu w mieście znajdowało się 1700 targów. Isfidżab słynął z handlu białą tkaniną, bronią, miedzią, żelazem oraz z handlu niewolnikami, większość których stanowili jeńcy wojenni. Miasto przetrwało podczas najazdów mongolskich i w późnym średniowieczu nadal pozostawało ważnym ośrodkiem handlowym. Od XII wieku nadano mu nową nazwę — Sajram, tu w 1106 roku urodził się słynny myśliciel Chodża Ahmad Jasawi, którego mauzoleum znajduje się w Turkiestanie. W XVI — początku XVII wieku Sajram staje się jedną z twierdz nowo powstającego Kazachskiego Chaństwa. Jednak w 1684 zostaje ono ostatecznie zniszczone podczas najazdu Dzungar (Baipakov, Taimagambetov, 2006, 273-275). Obecnie pozostałości Isfidżab-Sajramu, znane jako grodzisko Kała, częściowo leżą pod współczesną zabudową

wsi Sajram. Średniowieczne ruiny baszt i murów były widoczne jeszcze w XIX — początkach XX wieku. Oprócz grodziska w Sajram znajduje się tu mauzoleum Abdul-Aziza-Baba, VIII wiecznego lidera wojennego muzułmanów. W 2014 Sajram włączono w aglomerację miasta Shimkient i przestało ono istnieć jako samodzielna jednostka. Na miejscu grodziska ciągle znajdowano skarby i artefakty, ale miasto wciąż czeka na regularne wykopaliska².

W odległości 28 km od Isfidżabu leży „miasto kupców”, stolica Państwa Turgesh, a później Karluków — Taraz. W kronikach Taraz pojawia się od VI wieku, kiedy tu w 568 roku turkiski³ kagan Dizabul przejmuje poselstwo Justyniana II. Miasto posiada bogatą historię, wielokrotnie było oblegane, niszczone, odbudowywane i przebudowywane przez kolejnych władców. Dzięki swojej bliskiej lokalizacji z kopalnią srebra Taraz szybko stał się jednym z kluczowych punktów handlowych Wielkiego Szlaku Jedwabnego. Miasto składało się z twierdzy, zamieszkałej przez władcę, do której przylegał mur obwodowy. Część wewnątrz murów nazywała się *shabrystan*, w środku znajdowały się domy dworzan, bogatych kupców i rzemieślników, łaźnie oraz ławy rzemieślnicze. Po zewnętrznej stronie murów shahrestanu były usytuowane handlowo-rzemieślnicze dzielnice — *rabady* (Baipakov, Erzakovich, 1971, 64). Na początku istnienia miasta budynki wznoszono z suszonej na słońcu cegły, później w VIII wieku cegłę zaczęto wypalać, w czasie największego rozkwitu (XI-XIII wiek) w mieście funkcjonował ceglany wodociąg oraz bito własną monetę (VIII-XIV wiek). W wyniku wojen w połowie XIV wieku życie w mieście i przylegających do niego miejscowościach upada. Całe średniowieczne miasto obecnie znajduje się pod współczesną zabudową, dlatego przeprowadzenie wykopalisk na dużą skalę jest niemożliwe. W miarę możliwości, w latach 30. i 60. XX wieku, archeolodzy odsłaniali nieduże partie powierzchni w centralnej części Taraza w celu weryfikacji planów zabudowy i chronologii grodziska (Baipakov, Taimagambetov, 2006, 277-280). W 2011 roku przeprowadzono wykopaliska pod starym targiem, podczas których wydobyto ponad 33 tys. artefaktów związanych z handlową przeszłością miasta⁴. Materiał wykopaliskowy obecnie można zobaczyć na wystawie w Żambylskim Muzeum Historii, znajdującym się w jednym z XIX-wiecznych budynków w Tarazie.⁵

² Goncharov. A (Гончаров Алексей), Казахстан- Сайрам — древний город, которого нет на карте, 2014, <http://www.fergananews.com/articles/8294>, 13.06.2017

³ Turkijski Kaganat — państwo azjatyckie istniejące od 552 po 603 r. W czasach swojego rozkwitu kontrolowało tereny od Mongolii po Północny Kaukaz.

⁴ Skripnik G. (Скрипник Галина), Найденные на раскопках древнего городища Тараз артефакты останутся в жамбыльских музеях, 2014, http://www.inform.kz/ru/naydennye-na-raskopkah-drevnego-gorodischa-taraz-arte-fakty-ostanutsya-v-zhambylskih-muzeyah_a2668938, 19.06.2017

⁵ http://www.gorodtaraz.kz/index.php?name=firms&op=view_firms&f=805, 13.06.2017

Na wschód od Tarazu, w dolinie rzeki Czu, znajdują się dwa ważne miasta o charakterze centralnym Państwa Turgesh-Suyab i Navaket. Założone zostały w VI-VII w. na planie prostokąta, budynki zamkowe dostawiono do muru obronnego, wewnątrz którego znajdował się shahrestan. Na początku X wieku miasta te przeżywają rozkwit, stając się ważnymi ośrodkami handlowymi i religijnymi (Belenickij A. M., Bentovich I. B., Bolshakov O. G., 1973, 209). Obecnie średniowieczne miasto Sujab znane jest jako grodzisko Ak-Beshim na terenie Kirgizji. W latach 50. XX wieku odkryto tam pozostałości dwóch świątyń buddyjskich datowanych na VI-VII w. Świątynie zostały wybudowane przez mistrzów sogdyjskich w stylu architektury środkowoazjatyckiej. Pierwsza świątynia składała się z prostokątnego niezadaszonego dworu otoczonego murem, na jednym z jego końców znajdował się budynek ołtarza głównego z korytarzem obwodowym. Drugi, wzniesiony na planie kwadratu budynek ołtarzowy, posiadał dwa ciągi korytarzy obwodowych (wewnętrzny i zewnętrzny). Ściany świątyń były zdobione malowidłami o tematyce kultowej. Wewnątrz budynków ołtarzowych odkryto fragmenty rzeźb Buddy (Baipakov, Erzakovich, 1971, 53). Obecnie na grodzisku prowadzone są wycieczki. Zwiedzający mogą obejrzeć pozostałości świątyń buddyjskich i chrześcijańskich oraz twierdzy Chumysh (IX-X w.)⁶.

Trzydzieści kilometrów od Biszkeku, niedaleko miasta Suyab, znajdują się ruiny Navaketu — „*Nowego miasta*”. Nazwa ta figuruje w źródłach chińskich od VII wieku. Badacze identyfikują go z grodziskiem Krasnaya rechka, gdzie podczas wykopalisk w latach 60. XX wieku odsłonięto VII i VIII-wieczną architekturę sogdyjską, świątynie buddyjskie i nestoriańskie nagrobki (Baipakov 1986, 32). W 2011 roku wspólny kirgisko-rosyjski zespół archeologiczny odkrył na stanowisku gliniany posąg Buddy i malowidła kultowe, które po konserwacji przeniesiono do Muzeum Historycznego w Biszkeku⁷. W 2014 roku stanowisko znalazło się na liście zabytków UNESCO⁸.

Dalej na wschód, w południowo-wschodniej części Siedmiorzecza, na przedpolu Gór Alatau w przytulnej dolinie rzeki Ili, na bogatych terenach gospodarczych leżą miasta Almaty, Talchir. Almaty położone wśród gór przez długi czas, ponad 60 lat, było stolicą najpierw Kazachskiej RR, a później Kazachstanu. Dziś nadal pozostaje centrum południowego regionu i kulturowym sercem państwa. Oficjalna jego historia zaczyna się w 1854, kiedy podjęto decyzje o założeniu twierdzy Wernyj. Dzięki badaniom archeologicznym wiemy, że historia zasiedlenia Almaty zaczyna się jeszcze w epoce brązu. W źródłach pisanych znajdujemy wzmianki o średniowiecznym mieście

⁶ <http://registontravel.com/ru/city/chuyskaya-dolina>, 13.06.2017

⁷ <http://russian.people.com.cn/31519/7441054.html>, 14.06.2017

⁸ Manasova K. (Манасова К.), От Кыргызстана в Список всемирного наследия ЮНЕСКО внесены первые объекты природы, 2016, https://24.kg/kultura/34764_ot_kyrgyzstana_v_spisok_vsemirnogo_naslediya_yunesko_vnesenyi_pervyye_obyekty_prirody/, 14.06.2017

handlowo-rzemieślniczym Almatu, które miało istnieć w X-XIII wieku. Na jego istnienie także wskazują materiały z badań (naczynia ceramiczne, budynki z cegły wypalanej, artefakty z brązu i żelaza) i przypadkowe znaleziska (Baipakov, Taimagambetov, 2006, 286-287). Odkrycie srebrnych monet z nieznaną dotąd *tamga* — znakiem rodowym, udowadnia funkcjonowanie w 1273-1274 latach na terenie Almatu mennicy (Nastich, 2000, 257-266).

Po najazdach mongolskich w połowie XIII wieku miastom w dolinie Ili nie na długo udało się powrócić do życia. Niestety ostatecznie upadają już pod koniec XIII stulecia. Wśród głównych przyczyn upadku wymieniano napływ znacznej ilości ludności mongolskiej oraz zamienianie w pastwiska ogrodów i sadów rolnych regionu na życzenie koczowniczych elit (Bashtannik, 2010, 37). Wysokie podatki i agresja koczownicza doprowadziły do zrujnowania wielowiekowej tradycji urbanistycznej, z 66 miast w dolinie na Ili do początku XIV wieku przeżywa tylko 8 (Kozybaiev, 1997, 193-194).

Średniowieczny Szlak Jedwabny funkcjonował ponad piętnaście stuleci, pozostał w pamięci narodów nie tylko jako trasa handlowa, ale również jako droga komunikacji, wymiany myśli kulturowych, religijnych oraz innowacji technologicznych. Zabytki związane ze Szlakiem stanowią unikatowe źródła pamięci, które kształtują tożsamość kulturową współczesnych mieszkańców kraju. Postęp nauki, a w tym myśli konserwatorskiej stwarza warunki dla gruntownego badania, zachowania i popularyzacji owych zabytków, co w warunkach Kazachstanu nie zawsze daje pozytywne efekty. Niedoskonały system zarządzania obiektami zabytkowymi oraz nasilający się ruch turystyczny zagrażają stanowi zachowania obiektów archeologicznych. Reaktywacja Szlaku Jedwabnego pod kątem ochrony zabytków korzystnie wpłynie na rozwój infrastruktury turystycznej i zlikwiduje ryzyko zniszczenia dóbr kultury.

Literatura:

- Ваираков, К. М. (Байпаков К. М.); 1986, Средневековая городская архитектура Южного Казахстана и Семиречья (VI- начало XIII в.), Алма-Ата
- Ваираков, К. М. (Байпаков К. М.); 1989, Город и степь в эпоху средневековья (по материалам Южного Казахстана и Семиречья); w: Массон В. М. (red.), Взаимодействие кочевых культур и древних цивилизаций, Алма-Ата: Наука, ss. 336-345
- Ваираков, К. М., Erzakovich, L. B. (Байпаков К. М., Ерзакович Л. Б.); 1971, Древние города Казахстана, Алма-Ата
- Ваираков, К. М., Taimagambetov, Zh.K. (Байпаков К. М., Таймагамбетов Ж. К.); 2006, Археология Казахстана, Алмата

- Bashtannik, S. V. (Баштанник С. В.); 2010, Взаимодействие оседло-земледельческих и кочевых сообществ в средневековом Южном Казахстане; w: Землюков С. В. (red.), Известия Алтайского Государственного Университета, vol. 4 (68), part 1, Барнаул, ss. 33-37
- Belenickij A. M., Bentovich I. B., Bolshakov O. G. (Беленицкий А.М., Бентович И. Б., Большаков О. Г.); 1973, Средневековый город Средней Азии, Ленинград
- Kozybaiev, M. K. (red.) (Козыбаев М.К.(ред.)); 1996, История Казахстана, с древнейших времён и до наших дней, vol. I, Алмата
- Kozybaiev, M. K. (red.) (Козыбаев М.К.(ред.)); 1997, История Казахстана, с древнейших времён и до наших дней, vol. II, Алмата
- Nastich V. N. (Настич В. Н.); 2000, Алматы — монетный двор XIII в.; w: Петров Пю Нью (red.), Нумизматический сборник, vol. II. Древности Поволжья и других регионов, part 3, Нижний Новгород, ss. 257-266

Źródła internetowe:

- Goncharov A. (Гончаров Алексей), Казахстан- Сайрам — древний город, которого нет на карте, 2014, <http://www.fergananews.com/articles/8294>, 13.06.2017
- Manasova K. (Манасова К.), От Кыргызстана в Список всемирного наследия ЮНЕСКО внесены первые объекты природы, 2016, https://24.kg/kultura/34764_ot_kyrgyzstana_v_spisok_vsemirnogo_naslediya_yunesko_vnesenyi_pervye_obyekty_prirody/, 14.06.2017
- Skripnik G. (Скрипник Галина), Найденные на раскопках древнего городища Тараз артефакты останутся в жамбылских музеях, 2014, http://www.inform.kz/ru/naydennye-na-raskopkah-drevnego-gorodischa-taraz-artefakty-ostanutsya-v-zhambylskih-muzeyah_a2668938, 19.06.2017
- http://www.gorodtaraz.kz/index.php?name=firms&op=view_firms&f=805, 13.06.2017
- <http://registontravel.com/ru/city/chuyskaya-dolina>, 13.06.2017
- <http://russian.people.com.cn/31519/7441054.html>, 14.06.2017